

وی رسید و چهار دهه از زندگی خود را وقف
تحدید حدود ایران و عثمانی کرد. در اواخر عمر،
مسئول تعیین مرزهای شرقی کشور شد و در این
مسئولیت نیز از خود شایستگی‌های زیادی نشان
داد. وی در ۱۳۰۹ق در تهران درگذشت. از او آثار
متعددی چون لایحه معتمدالسلطان میرزا محبعلی
خان، حقوق بین‌الملل، لایحه تاریخیه تحدید حدود
ایران و عثمانی، و لایحه تحدید حدود ایران و عثمانی
به جا مانده است^۱. همان‌گونه که بیان شد، وی
سال‌های زیادی را صرف تعیین حدود ایران و
عثمانی کرد و کتاب حاضر را در این خصوص به
رشته تحریر درآورد. این اثر مشتمل بر سه نوشته
مستقل و البته مرتبط با هم است با عنوان «لایحه»،
«لاحقه» و «تذنیل».

اولین نوشته «لایحه» نام دارد. میرزا محبعلی
این لایحه را در جواب لایحه درویش پاشا نوشت.
در جریان تعیین حدود ایران و عثمانی، نمایندگان
دو کشور یعنی محبعلی خان و درویش پاشا هم‌زمان
لایحه‌ای مبنی بر دعاوی خود، در یکی از جلسات
کمیسیون، ارائه کردند که لایحه میرزا محبعلی خان
به زبان ترکی (همراه با ترجمه فرانسسه و فارسی
آن) بود. درویش پاشا در لایحه خود، با استناد به
عهدنامه سست و بی‌پایه سلطان مراد چهارم و شاه
صفی، ادعاهای ناستواری در خصوص مرزهای دو

ایام اقامت در سلدوز»؛ ۷) درویش پاشا: رئیس
هیئت عثمانی در کمیسیون تحدید حدود؛
۸) سال‌شمار روابط ایران و عثمانی با تأکید بر
تحدید حدود (۱۸۳۸-۱۸۵۴م / ۱۲۵۳-۱۲۷۰ق)؛
۹) گزیده تصاویر اسناد و اشخاص.

در پایان کتاب، نمایه‌های اشخاص، جای‌ها،
ایلات و عشایر و طوایف و اقوام، اصطلاحات
سیاسی و اقتصادی و ارضی و حقوقی آمده است.
کتاب، در مجموع، حاوی اطلاعات دست اول
و مهمی درباره روند تحدید حدود ایران و عثمانی
است؛ لذا برای پژوهش در روابط ایران و عثمانی
به‌ویژه مسائل مربوط به تعیین مرزهای دو کشور
مفیدند.

فهیمة سیفی

ملاحظات و محاکمات (دو لایحه در تحدید
حدود ایران و عثمانی)، ۱۲۹۲ هجری قمری،
میرزا محبعلی خان ناظم‌الملک مرندی یکانلو،
تصحیح و پژوهش نصرالله صالحی، طهوری،
تهران ۱۳۹۶، ۲۷۶ صفحه.

میرزا محبعلی خان ناظم‌الملک مرندی یکانلو، فرزند
میرزا تقی از اولاد میر قیلینج بابا، از منشیان دربار
محمدشاه قاجار بود. از تاریخ تولد محبعلی خان
اطلاع درستی در دست نیست. وی در دارالفنون
در رشته نظام تحصیل کرد و سال‌های متمادی به
عنوان منشی و دستیار میرزا جعفرخان مشیرالدوله
در کمیسیون تحدید حدود ایران و عثمانی خدمت
کرد و بعد از درگذشت او (۱۲۷۹ق) به جانشینی

۱. برای آگاهی بیشتر ← نصرالله صالحی، «میرزا
محبعلی خان ناظم‌الملک مرندی یکانلو، دولتمردی
ناشناخته از عصر ناصری»، فصلنامه تاریخ ایران، شماره ۱۸
(۷۶/۵)، تابستان - پاییز ۱۳۹۴، ص ۱۴۵-۱۷۲.

به مهم‌ترین منابع تاریخ عثمانی استناد کرده و گاه با منابع تاریخی ایران نیز مقایسه کرده است، همچنین از منظر زبان‌شناسی، به اسامی فارسی و لری مناطق و عوارض جغرافیایی مورد ادعای نمایندگان عثمانی استناد و ادعاهای آنها را رد کرده است (← ص ۸۹-۱۷۵).

آخرین نوشته این اثر «تذیل» نام دارد. این نوشته کوتاه نیز ردیه‌ای است بر ادعاهای درویش پاشا در رسالهٔ تحدید حدود ایرانیه، که آن را در ۱۲۶۹ق / ۱۸۵۳م تألیف کرده است (← ص ۱۷۷-۱۹۰).

اثر حاضر را دکتر نصرالله صالحی تصحیح کرده و مقدمه‌ای جامع در ابتدای آن نگاشته‌اند. بعد از پایان متن کتاب، چند پیوست بدین شرح آمده است: پیوست ۱: مشخصات رسائل و مکاتبات میرزا محبعلی خان ناظم‌الملک در وزارت امور خارجه، دربارهٔ حدود ایران و عثمانی و مرزهای شرقی؛ پیوست ۲: درویش پاشا، رئیس هیئت عثمانی در کمیسیون تحدید حدود؛ پیوست ۳: خورشید پاشا، منشی و کاتب درویش پاشا و نویسندهٔ کتاب سیاحتنامهٔ حدود و رسالهٔ تحدید حدود ایرانیه. در ادامه نیز تصاویر صفحاتی از نسخه‌های خطی همچون صفحات ۲ و ۳ و ۱۵ و ۱۶ و صفحهٔ آخر لایحهٔ میرزا محبعلی خان در جواب لایحهٔ درویش پاشا؛ صفحات ۱-۴ و صفحهٔ پایانی لایحه؛ صفحات ۲-۳، ۳۶-۳۷، و ۱۷۰-۱۷۱ رسالهٔ تحدید حدود درویش پاشا؛ و بسیاری تصاویر دیگر قرار داده شده و در انتها نیز نمایه‌های اشخاص،

کشور مطرح می‌کند که میرزا محبعلی خان، پس از آگاهی از آن، ردیه‌ای قوی و منطقی با استناد به دلایل قانونی و حقوقی می‌نویسد (← ص ۳۳). او در این لایحه تأکید کرده که تعیین حدود دو کشور باید با توجه به مفاد معاهدهٔ ارزنة الروم دوم تعیین شود و لذا معاهده‌ها و قوانین فسخ‌شدهٔ گذشته فاقد اعتبار است. وی در این لایحه، با ارجاع و استناد به منابع تاریخی عثمانی و منابع دیگر و با استناد به سنت و سوابق عشایر مرزی ایران در بیلاق و قشلاق و حق مراعی آنها و نیز استناد به نظام زمین‌داری و زراعی و نوع مالیات‌های مرسوم منطقه و هویت ایلات و عشایر منطقه و بسیاری مستندات دیگر، از تمام حدود مرزی ایران اعم از نواحی عراقین و کردستانات و ارمنیه، هویزه، اورامان، مریوان و... دفاع کرده است (← ص ۳۴-۸۸).

بخش «لاحقه» در نقد و رد سیاحتنامهٔ خورشید پاشا و بلافاصله بعد از لایحه نگاشته شده است. خورشید پاشا کاتب درویش پاشا بود، که هنگام گردش در حدود، سیاحتنامهٔ خود را به رشتهٔ تحریر درآورده و در این اثر سعی کرده که مطالب را به صورتی تحریر کند که به نفع دولت عثمانی باشد؛ با این حال، به بیان محبعلی خان، در اغلب موارد، برای خط مرزی ایران همان حدودی را نوشته که در لایحهٔ سرحدیه تعیین شده بود (← ص ۱۹). این بیان مشخص می‌کند که محبعلی خان تمام سیاحتنامه را مطالعه کرده و برای هر قسمت آن، با ادلهٔ قوی و منطقی، ردیه نگاشته است. وی، برای اثبات نظرات خود،

موضوع کتاب ایرانیان استانبول، به طور عمده، فعالیت و حضور ایرانیان در استانبول در اواخر قرن ۱۹ و اوایل قرن ۲۰ میلادی است.

در این اثر مسئله تاریخ روابط ترکیه و ایران و همچنین تاریخچه تحولات ترکیه و ایران در عصر انقلاب‌های مشروطه مد نظر قرار گرفته است. اما ارزش بالای این کتاب اساساً بدان جهت است که به رساترین شیوه ممکن، تحولات، اوضاع، موقعیت‌ها و موضعگیری‌های همواره دشوار را تشریح می‌کند.

جامعه ایرانیان مقیم ترکیه مذهب شیعه داشتند و اجرای آئین‌های خاص این مذهب یکی از راه‌های حفظ هویت ایرانی در محیطی بود که سنتی‌ها در آنجا اکثریت جامعه مذهبی را تشکیل می‌دادند. به نظر می‌رسد آنچه از شیعه در استانبول به طرزی آشکار و قوی ارائه می‌شد، به طور مستقیم با حضور ایرانی‌ها در این شهر ارتباط دارد؛ هر چند برخی شخصیت‌های معروف به طور کامل به شیعه نگرویدند.

یکی دیگر از فعالیت‌های ایرانیان مقیم استانبول توسل به انجمن‌ها، روزنامه‌ها و به طور کلی طبع و نشر بود و از این ابزارها برای تحقق مطالبات قانونی خود استفاده می‌کردند. در چنین شرایطی مطبوعات بسیاری توسعه پیدا کرد. گروهی نیز به ادبیات روی آوردند و سرودن شعر، تحریر آثار تاریخی، آثار انقلابی و ترجمه‌های متنوع از جمله فعالیت‌های آنان بود.

ایرانیان مقیم استانبول بیشتر تاجرانی

مکان‌ها، اصطلاحات سیاسی و اقتصادی و ارضی و حقوقی، اسامی ایلات و عشایر و طوایف و اقوام، و کتاب‌ها آمده، که در فهم مطالب کتاب بسیار سودمند است.

این کتاب بدین لحاظ که حدود مرزی ایران و عثمانی را در آن زمان، با اسناد و مدارک مشخص می‌کند بسیار اهمیت دارد. علاوه بر این، با مطالعه این کتاب، به مهارت میرزا محبعلی خان در نقد و انتقاد نیز می‌توان پی برد و او را یکی از پیشگامان فن نقد دانست. همچنین این اثر به عنوان منبعی برای آگاهی از ضبط صحیح اسامی اشخاص و مکان‌های جغرافیایی و اقوام و... کارآمد است. مثلاً خورشید پاشا در رساله خود، به عمد، برخی اسامی جغرافیایی را تحریف کرده که محبعلی خان ضمن اشاره به آن، اسامی صحیح را ثبت کرده است. ارزش این اثر، با توضیحات و تعلیقات مصحح محترم، دوچندان شده است.

فهمیده سیفی

Les Iraniens D'Istanbul, Thierry ZARCONE et Fariba ZARINEBAF-SHAHR, Téhéran: Institut Français de Recherche en Iran, Edition Tus, 1993, 307 (17+280+10) pages.

ایرانیان استانبول، زیر نظر تیئری زرکن و فریبا زرین‌باف‌شهر، انجمن ایران‌شناسی فرانسه، انتشارات توس، تهران ۱۳۷۳، ۳۰۷ (۱۷ + ۲۸۰ + ۱۰) صفحه.